

ZAPISKI

ŠE O KOSEZIH

Letos prav v zadnjem času sta izšli pri nas zopet dve publikaciji, ki obravnavata enega izmed najbolj spornih problemov naše starejše zgodovine: izvor in pomen kosezov. Obema publikacijama je skupno to, da skušata podati pregled dosedanjih raziskav o tem problemu in najti najbolj verjetne rešitve zanj. To je publikacija Franceta Bezlaja: *Etimološki slovar slovenskega jezika*, poskusni zvezek, ki je izšel pri SAZU v Ljubljani in ki avtor v njem razbira dosedanje poskuse, kako najti ustrezno etimologijo besede kosez; in študija Boga Grafenauerja, ki je izšla v *Zgodovinskem časopisu* in ki daje v njej avtor pregled raziskav o kosezih, ki so bile objavljene v zadnjih letih, in jih kritično vrednoti. Pri tem se Grafenauer ne omeji samo na filološko plat problema, temveč ocenjuje tudi na novo odkrite podatke o kosezih in teorijo o izvoru in zgodovinski vlogi kosezov.¹ Take študije so nedvomno koristne, saj je danes literatura o kosezih zaradi svoje obširnosti težko pregledna. In končno obstajajo o kosezih tako raznovrstna mnenja, da se je le težko znajti pri iskanju najbolj zadovoljive rešitve. Samo v zvezi z etimologijo besede kosez lahko ugotovimo, da so doslej navajali izvor te besede kot slovanski, romanski ali germanski, poleg tega pa še morda avarski, turko-tatarski ali pa traški. Oba tu citirana avtorja se nagibljeta k razlagi besede iz nekega traškega korena, ki naj bi pomenil »glavarja«. Germanski izvor besede sta vsaj nekaj časa dopuščala Ramovš in Vasmer; pri tem je mislil Ramovš, da je bila prvotna oblika rekonstruirana beseda *gauting*.

Bogo Grafenauer se v svoji študiji med drugim tudi dotakne problema, ki je tesno povezan z anglistiko. Vasmer je med drugim skušal povezati besedo kosez tudi z angleškim krajevnim imenom Chessington, kar pa profesor Ekwall upravičeno zavrne v svojem znanem slovarju angleških krajevnih imen in predloži etimologijo Cisendone — Cissa dūn. Nedvomno je ta etimologija bolj sprejemljiva. Toda s tem ves problem v zvezi s kosezi in Anglijo še ni izčrpan. Ker ta problem še ni bil, kolikor mi je znano, nikjer nakazan, bi želel spregovoriti na tem mestu o njem nekoliko podrobneje. Ne najdem ga niti v sedanji Grafenauerjevi študiji niti v obširnem delu *Ustoličenje koroških vojvod in država karantanskih Slovencev*, ki je izšlo leta 1952 pri SAZU.

Skoro v vsaki obširnejši zgodovini Anglo-Sasov lahko naletimo pri poročanju o fevdalni strukturi staroangleške države na omenjeno posebno vrsto svobodnih kmetov, ki so znani pod imenom cotsetlas.² Ti so poleg še drugih svobodnih kmetov, ki so znani pod imeni genēatas in gebūras tvorili stržen poljedelskega prebivalstva Anglije že pred normansko invazijo in so se obdržali še dolgo v pozni srednji vek.³ Točna razmejitev teh treh pojmov je sporna.

¹ France Bezljaj: *Etimološki slovar slovenskega jezika*. Poskusni zvezek. Ljubljana 1965. Bogo Grafenauer: Deset let proučevanja ustoličevanja koroških vojvod, kosezov in države karantanskih Slovencev, *Zgodovinski časopis* XVI (1962), 176—209.

² F. M. Stenton: *Anglo-Saxon England* (The Oxford History of England). Oxford 1955, glej sub cottarii; v naslednjem sledim izvajanjem v knjigi: Charles McLean Andrews: *The Old English Manor*, Baltimore 1892, str. 120—176.

³ Hans Kurath: *Middle English Dictionary*, Ann Arbor 1939, sub cotsetl.

Medtem ko nekateri znanstveniki mislijo, da vsak izmed njih predstavlja poseben sloj kmečkega prebivalstva, so drugi mnenja, da gre tu v bistvu samo za dva sloja: gebūras in cotsetlas, medtem ko služi beseda genēātas kot skupni naziv za oba sloja.

Da bomo bolje razumeli funkcijo cotsetlov na angleški vasi, se ustavimo najprej pri sloju, znanem pod imenom gebūr. Mnenje je, da je ta sloj starejši kot sloj cotsetlov in da je pojem gebūr prišel v Anglijo že v dobi invazije Anglo-Sasov. Tudi je gebūr več kot cotsetl. Gebūr je osebno svoboden, toda zemlja, ki jo obdeluje, ni njegova last, temveč jo dobi v obdelavo od svojega fevdnega gospoda. Tudi ni pravica do zemlje nujno dedna. Povprečno je obdeloval gebūr v anglo-saški dobi okoli 50 juter (acre) zemlje. Kadar je fevdni gospod postavil gebūra na svoje ozemlje, mu je dal najprej nekoliko manj zemlje, poleg tega pa tudi hišo, orodje in nekaj živine. Zemlja gebūrov se je imenovala burland. Kot protiúslugo so morali gebūri izpolnjevati določene obveznosti, ki so varirale od kraja do kraja in ki so se tudi v časovnem razvoju spreminjale. Okoli leta 900 pa so že bile izkristalizirane tri osnovne obveznosti gebūrov: tedensko je moral določeno število dni delati na zemljišču fevdnega gospoda. Največkrat je moral delati dva dni na teden, jeseni in spomladi tudi tri dni. Vrh tega so bili določeni dodatni delovni dnevi: ta dodatna delovna obveznost je imela, kot se zdi, prvotno bolj prostovoljni značaj, pozneje je postala obvezna (precaria). Končno so morali gebūri plačevati svojemu fevdnemu gospodu tako imenovani gafol, ki je obstajal deloma v denarju, deloma v naturalijah. Seveda so imeli gebūri pravico do soizkoriščenja gozdov.

Cotsetli so, kot smo že dejali, nekoliko mlajšega izvora. V Angliji se prvič pojavi ta beseda v neki listini (charter) iz leta 956. Starejši sledovi tega razreda kmečkega prebivalstva, ki segajo morda do leta 765, niso zanesljivi. Zdi se, da se je v Angliji razvil ta razred zaradi razširjanja poljedeljskih področij na ozemlja, ki do takrat niso bila agrarno izkoriščena; zato najdemo cotsetle zelo pogosto izven vasi, na poprej pustih zemljiščih. V vasi pa nastopajo cotsetli namesto gebūrov v primeru, ko funkcija gebūra oslabi; na primer, kadar je gebūr kaznovan s tem, da mu fevdni gospod odvzame svobodo, stopi lahko na njegovo posestvo cotsetl, ali pa, kadar gre za poroke članov stanu gebūrov, ki so pripadali različnim fevdnim gospodom itd. Tako kot gebūr je tudi cotsetl osebno svoboden, toda zemlja, ki jo obdeluje, je last fevdnega gospoda. Cotsetl ima navadno manj zemlje kot gebūr, toda ne manj kot pet juter (acre). Ta zemlja se imenuje cotsetland, cotland, terra cotsetorum. Od svojega fevdnega gospoda cotsetl ni dobil orodja, tako kot ga je dobil gebūr, zato pa tudi ni plačeval dajatev, imenovanih gafol. Njegova delovna obveznost na fevdnem posestvu je bila težja kot delovna obveznost gebūrov. Delati je moral vsak ponedeljek (odtod tudi naziv za cotsetle: lundinarii) vse leto, meseca avgusta pa trikrat na teden, ponekod pa celo vsak dan. Poleg tega je bilo naloženih cotsetlu tudi mnogo drugih obveznosti: moral je opraviti vse tiste posle, ki jih je fevdni gospod zahteval od njega; med drugim je bila cotsetlom naložena dolžnost obrambe obale in nadzorstvo nad vladarjevimi lovišči. Pogosto je fevdalec prenesel na cotsetle prav tiste obveznosti, ki so pripadale fevdalcu v okviru tako imenovane »trinoda necessitas«: gradnja utrdb, čuvanje mostov in vojaško spremstvo.

Da je imel gebūr višji položaj kot cotsetl, se vidi tudi v tem, da je fevdni gospod izbiral iz vrst gebūrov administratorja svoje posesti, imenovanega gerēfa, ne pa iz vrst cotsetlov. Iz obeh grup kmetov pa je lahko izbral fevdalec nižjega uradnika na svojih posestvih, imenovanega bydel, ki je deloval predvsem kot sel.

Tako gebūri kot cotsetli pa so morali plačevati cerkvi določene dajatve, ki so se pa zopet vsebinsko razlikovale.⁴

Ta situacija na vasi se ni bistveno spremenila po invaziji Normanov. In tako najdemo v zbirki *Domesday Book* tudi cotsetle, poleg tega pa še izraze kot so: coscets, coscez, cozets ali cozez, ki kažejo na mlajši jezikovni razvoj.⁵ Ni treba opozarjati, da so te oblike skoro ali celo popolnoma enake z našo besedo kosez. V latinščini pa se uporablja še beseda cottarius, ki jo tudi pogosto srečamo v zbirki *Domesday Book*. Te oblike pozna tudi Du Cange, kjer lahko najdemo naslednje variante: cotselanda, cotselda, cotsetus, cocsez, cocset, pri čemer Du Cange citira vire iz Anglije.⁶ Zanimivo pa je, da najde Du Cange to besedo tudi v Franciji in v tej zvezi citira starofrancoski tekst iz srednjeveške romance *Partonope*, kjer se javlja oblika cosel. To dejstvo je važno, ker priča, da je pojem kosezov bil vsaj do neke mere znan tudi v srednjeveški Franciji.

Tako lahko ugotovimo, da imamo v srednjeveški Angliji kmetovalce, imenovane med drugim »coscez, cozez«, in da je to neka vrsta svobodnih kmetov v fevdalni družbi. Na drugi strani imamo pri nas »koseze«, ki so v srednjem veku bili »pripadniki slovenskega družbenega sloja med podaniki in plemstvom« (Bezljaj). V obeh primerih gre torej za identično besedno obliko z v bistvu isto vsebino. Ali gre tu tudi za isto etimologijo? Morda bi rekli, da gre tu za čisto slučajno podobnost, ki pa nima nobene filološke osnove; toda takšna zavrnitev se mi zdi skrajno neverjetna. Če bi šlo tu za dve etimologiji, potem se bomo morali odločiti, h kateri bomo pripisali kraj Kossessdorf v severovzhodnem Podkarpatju, ki ga baje še vedno lahko prištevamo k traški sferi. Ali je kakršenkoli dokaz, da je ime, ki ga navaja Konstantin Porfirogenet, res v kaki zvezi s kosezi? In končno čisto fonetično vprašanje: ali je nujno, da izvira slovenska beseda *koseng*, *kaseng* ali kake druge oblike? Važno je tu, da spoznamo.

⁴ O obveznosti cotsetlov glej sledeči tekst, povzet iz: Joseph Bosworth: *An Anglo-Saxon Dictionary*. Oxford University Press; cotsetle rectum est juxta quod in terra constitutum est. Apud quosdam debet omni die Lunae, per anni spatium, operari domino suo, et tribus diebus unaquaque septimana in Augusto. (Apud quosdam, operatur per totum Augustum, omni die, et unam acram avene metit pro diurnale opere. Et habeat garbam suam quam praepositus vel minister domini dabit ei). Non dabit landgablum. Debet habere quinque acras ad perhabendum, plus si consuetudo sit ibi, et parum nimis est si minus sit quod deservit, quia saepius est operi illius. Det suder heordpenig in sancto die Jovis, sicut omnis liber facere debet, et adquietet inland domini sui, si submonitio fiat de sewarde, id est, de custodia maris, vel de regis deorhege, et ceteris rebus quae suae mensurae sunt: et det suum cyricsceatum in festo sancti Martini. Tekst izvira iz *Rectitudines Singularum Personarum*, spis, ki obravnava upravo posestev in ki izvira iz pozne staroangleške dobe. Cf. F. M. Stenton. *Anglo-Saxon England*. (The Oxford History of England). Oxford 1955. str. 465 sl.

⁵ Henry Ellis: *A general introduction to Domesday Book*. London 1835. str. 84 sl.

⁶ Du Cange. *Glossarium mediae et infimae Latinitatis*. Niort 1884.

da gre v osnovi za korensko besedo *kot*, kateri je dodana še neka končnica, ki jo je treba ugotoviti. Dejstvo, da je tu predvsem korenska beseda merodajna, pričajo angleške oblike *cotsetl*, *cotman* in *cottarius*, kjer se drugi del besede izpreminja, in vendar ostane pojem neizpremenjen. Končno rešitev tega problema seveda prepuščam strokovnjakom za slovensko jezikoslovje.

Janez Stanonik

MED KNJIGAMI

OB NOVIH MLADINSKIH KNJIGAH

Kadar pišemo, beremo ali pa ocenjujemo mladinsko knjigo, ne moremo mimo spoznanja, da je to neko posebno področje ustvarjanja, ki ga je potrebno posebej obravnavati. Mladinsko slovstvo kot posebna veja slovstvene zgodovine je bilo v zgodovini različno pojmovano. V svojih časih ne toliko kot slovstvo. pač pa kot dobrodošel vzgojni pripomoček pedagogike in didaktike.

Ni moj namen v pričujočem sestavku orisati zgodovinski razvoj pojmovan in gledanj na to slovstveno vejo. Zelela bi le ob nekaterih sodobnih gledanjih malce nakazati pot do tistega vira, iz katerega dobiva mladinsko slovstvo svojo specifikko.

Če se razgledujemo po teoretičnih delih, ki obravnavajo ta problem, spoznamo, da so taka dela redka, in če so, malokdaj v celoti razjasnijo omenjeni problem. Nekateri vidijo v mladinskem slovstvu predvsem njegovo vzgojno in poučno specifikko. Npr.: H. Schmidt¹ govori o mladinski knjigi v stilu kuharskih receptov, kakšna naj le-ta bo, da bo izpolnila pri mladini svojo vzgojno nalogo. Zahteva, naj bo mladinska knjiga po svoji snovi: a) aktualna; upošteva naj otrokov interesni krog in naj bo prilagojena njegovi življenjski atmosferi ter b) realistična; zahtevo po realizmu razvije H. Schmidt takole: kljub različnim psihološkim nagnjenjem otroka k fantaziji naj mu knjiga posreduje svet, kakršen v resnici je, in naj mu vzporedno z etičnimi vrednotami posreduje tudi primerno količino znanja. Avstrijski teoretik mladinskega slovstva R. Bamberger² postavlja za razliko od Schmidta v ospredje estetski princip. Bamberger zahteva, naj bo mladinska knjiga umetniško polnovredna in naj bo prilagojena razvojni stopnji otroka in seveda tudi vzgojno zanesljiva. Ko obravnava ta estetski princip, trdi, da otrok bolj kot idejo umetniškega dela dojema snovi; zato je važno, kakšnih sredstev se poslužuje pisatelj pri oblikovanju snovi. Eno od teh je napetost snovi, ki naj bo pri različnih razvojnih stopnjah različna. Otrok bo v prvih razvojnih obdobjih z napetostjo pričakoval, kdaj se bo srečal s ponovitvijo že znanih motivov, medtem ko zahteva starejši otrok napetost v pričakovanju vedno novih motivov. Prav spričo tega, pravi Bamberger, bi bilo zgrešeno, če bi dajali otroku najnižje starostne stopnje knjigo avanturističnega značaja, ker ne ustreza njegovemu pojmovanju napetosti. Pri tem pa je odločilnega pomena, ali je napetost snovi dosežena z umetniško polnovrednimi sredstvi. Umetniško pogojena napetost slostvenega dela pa ne raste toliko iz snovi, kolikor iz ideje.

¹ H. Schmidt: *Bilder, Kinder, Jugendbuch*. Bonn, Köllen Verl. 1959.

² R. Bamberg: *Jugendlektüre*. Wien, Verlag für Jugend und Volk, 1955.